

ИЗВЕСТИЯ

списание на Икономически университет – Варна

<http://journal.ue-varna.bg>

НЕПРЕОДОЛИМАТА СИЛА В ТЪРГОВСКОТО ПРАВО – ПОНЯТИЕ И КВАЛИФИЦИРАЩИ ПРИЗНАЦИ

Виолета ВЛАДОВА-ИВАНОВА¹

¹ Катедра Правни науки, Икономически университет – Варна, България. E-mail: violetavladova@ue-varna.bg

JEL K12 K22

Резюме

Ключови думи:

непреодолима сила, търговско право, квалифициращи признаци на непреодолимата сила, невъзможност за изпълнение на договора.

Институтът на непреодолимата сила има важно значение за търговските отношения, защото е свързан с невъзможност за изпълнение на задълженията по търговски сделки и представлява изключение от принципа за задължителната сила на договора (Pacta sunt servanda). Той е подробно изследван в светлината на общото гражданско право, но от гледна точка на търговското право за него е писано сравнително малко. Това обуславя актуалността на проблематиката и провокира научния интерес. Целта на тази статия е да се характеризира непреодолимата сила чрез нейните правни белези, като се акцентира върху два от спорните признаци от нейния фактически състав – непредвиденост и непредотвратимост. В изследването се прави теоретичен анализ на понятието и анализ на правните белези, които квалифицират дадено обстоятелство като непреодолима сила като се разглежда правната регламентация, различните теоретични становища и съдебна практика. На тази база, се очертават основните дискуссионни моменти и се правят конкретни изводи и предложения за усъвършенстване на правната уредба.

© 2017 Икономически университет – Варна

Цитат: ВЛАДОВА-ИВАНОВА, В. (2017) Непреодолимата сила в търговското право – понятие и квалифициращи признаци. *Известия. Списание на Икономически университет – Варна*. 61 (1-2). с. 52 - 66.

Въведение

Непреодолимата сила е понятие, познато още на римското право. От древността, чак до съвременните правни системи, то предизвиква спорове относно неговото разбиране и неговите квалифициращи признаци. Понятието е тясно свързано с института на отговорността за изпълнение на договорите и с основния принцип „Pacta sunt servanda“ („Договорите трябва да се спазват“). Непреодолимата сила представлява изключение от посочения принцип – тя е обстоятелство, което причинява обективна невъзможност за изпълнение на задълженията от длъжника и е основание, при определени обстоятелства, той да бъде екскулпиран.

Институтът на непреодолимата сила е подробно изследван в светлината на общото гражданското право, но от гледна точка на търговското право за него е писано сравнително малко в българската правна доктрина. В същото време, съществуват спорове и нееднозначно разбиране на непреодолимата сила в теорията и практиката. Това обуславя актуалността на проблематиката и не позволява дискусията по въпроса да се счита за приключена. Във връзка с това, **целта** на тази статия е да се характеризира непреодолимата сила чрез нейните правни белези, като в изследването се акцентира върху два от спорните признаци от нейния фактически състав – непредвиденост и непредотвратимост. На тази основа се експлицират предложенията *de lege ferenda* за усъвършенстване на правната уредба в Търговския закон (ТЗ).

Обект на изследване е нормативната регламентация на непреодолимата сила в действащото законодателство. За осъществяване на поставената цел авторът си поставя следните задачи: а) анализ на понятието „непреодолима сила“; б) теоретичен анализ на правните белези, регламентирани в чл. 30б от ТЗ, които квалифицират дадено обстоятелство като непреодолима сила; в) анализ на съдебната практика в контекста на квалифициращите непреодолимата сила белези. **Методологичната основа** на изследването е свързана с използването на разнообразни методи като: сравнително-правен, формално-юридически и общонаучни методи на познание – индукция, дедукция, анализ и синтез.

1. Обща характеристика на непреодолимата сила

Понятието непреодолима сила (*vis major, damnum fatale*) е познато още на римското право. Неговият генезис и развитие са тясно свързани с института на отговорността за неизпълнение на задълженията и по-специално с отговорността за *custodia* – опазване на веща. Римските юристи стигат до концепцията за отговорност, която е във и независимо от вината. При *custodia*, длъжникът отговаря без да има наличие на *dolus* (умисъл) или *culpa* (небрежност), т.е. той отговаря и за *casus* – случайно събитие. Неговата отговорност се изключва само тогава, когато е налице *vis major* – вещта е погинала поради събитие, на което човек не може да противостои и което не може да предодврати, с други думи – непреодолима сила. При разглеждане на непреодолимата сила в контекста на римското право прави впечатление фактът, че въпреки познаването и използването на понятия терминологично назоваващи това явление (*vis major, damnum fatale, casus major*), римските юристи не дават някаква точна дефиниция. Към *vis major* се подхожда казуистично – за непреодолима сила се приемат различни обстоятелства (корабокрушение, пиратско нападение, пожар, наводнение) в

конкретни, определени случаи, но въпросът за определяне на понятието, остава открит.

Неговата сложност и нееднозначно разбиране са причина за появата в течение на времето и на различни теории, които се опитват да го дефинират и обяснят. Първи подобни опити се правят при Глосата и впоследствие – от средновековието чак до съвременните правни системи, институтът на непреодолимата сила не спира да вълнува мисълта на поколения цивилисти.

За дълъг период от време се противопоставят две основни теории в разбирането на понятието „непреодолима сила“ – обективна и субективна теория. Съгласно обективната (абсолютната) теория, под „непреодолима сила“ се разбира събитие, което има външен характер по отношение на длъжника. Това събитие винаги представлява непреодолима сила, независимо от конкретните обстоятелства на дадения случай. Субективната (относителната) теория приема, че външният характер на събитието няма такова решаващо значение, а непреодолимата сила е извънредно обстоятелство, което предвид конкретните обстоятелства превишава човешката предпазливост и внимание и не може да бъде предвидено и предотвратено. Следователно, „едно събитие при едни обстоятелства може да бъде *vis major*, а при други не“ (Ангелов, 1999, с.62). И двете теории намират своите привърженици и критици в юридическата литература. Вследствие на тяхното противопоставяне възниква и трета теория – обективно-субективна, която компромисно съчетава критериите на посочени по-горе (Коршунова, 2008, с.80).

В съвременната доктрина също няма единомислие относно съществените характеристики на непреодолимата сила, а много законодателства не дават легално определение на това понятие. Подходът на нашия законодател, обаче, е различен – в чл. 306, ал. 2 от ТЗ той дефинира непреодолимата сила като „непредвидено или непредотвратимо събитие от извънреден характер, възникнало след сключване на договора“. Подобно легално определение се дава за първи път в новото ни търговско законодателство (Герджиков, 2015, с.61), то не съществува в отменения Закон за задълженията и договорите (ЗЗД) и в отменения Търговски закон, въпреки, че понятието се използва.

Като се основаваме на формулировката на чл. 306, ал. 2 от действащия търговски закон, за да се определи дадено обстоятелство като непреодолима сила, следва да са налице следните признаци:

- обстоятелство (събитие или действие), възникнало след сключване на сделката;
- да има извънреден характер;

- да е непредвидено или непредотвратимо;
- да има причинна връзка между това обстоятелство и неизпълнението на задължението по търговската сделка от страна на длъжника.

2. Непреодолимата сила като юридически факт и нейният извънреден характер

Непреодолимата сила представлява **юридически факт** от категорията на сложните юридически факти. Разпоредбата на търговския закон го определя като „събитие“ и предизвиква определени размисли за значението, вложено от законодателя в този термин. Поначало, юридическите събития са такива факти, които възникват и се проявяват без участие на човешката воля и съзнание (Ганев, 1990, с. 31-33). Юридическите събития са проявления преди всичко на природните сили – те представляват природни явления като земетресение, наводнение, градушка, торнадо, свлачища и др. Всички те, определено могат да представляват непреодолима сила по смисъла на чл. 306, ал. 2 от ТЗ, ако при тяхното възникване са налице и другите посочени в разпоредбата предпоставки. Но ако текстът на закона се тълкува буквално, следва да се приеме, че непреодолима сила могат да бъдат само юридически събития. Подобна теза се застъпва от определени автори (Георгиев, 2001, с. 92), но това становище не е достатъчно обосновано и предлага неоснователно рестриктивно приложение на правната норма. Тълкуването на законовите разпоредби, следва да има за цели истинския смисъл на юридическия акт, този който стои най-близо до разума (Радев, 1997, с. 214). Доктрината отдавна причислява и юридическите действия, като факти, които могат да съставляват непреодолима сила (Меворах, Лиджи и Фархи, 1924, с. 263). В този смисъл са и съвременните теоретични становища, както и позицията на по-голямата част от съдебната и арбитражната практика¹.

Следователно, чл. 306, ал. 2 от ТЗ трябва да се тълкува разширително и за непреодолима сила следва да могат да се приемат и такива факти, които представляват съзнателен човешки акт – стачки, военни действия, гражданска война, бунтове, както и ембарго, мораториум, забрани за износ и т.н.

Направеният извод дава основание да се постави въпросът за необходимостта от прецезиране на законовия текст. *De lege ferenda* терминът „събитие“ може да бъде заменен от законодателя с понятия като „обстоятелство“ или „препятствие“.

Според изискването на чл. 306, ал. 2 от ТЗ, обстоятелството (събитие или действие) трябва да е възникнало след сключване на договора. Само тогава, ако са налице и другите предвидени в закона предпоставки, непреодолимата сила

може да доведе до освобождаване на длъжника по търговската сделка от отговорност за неизпълнение на задължението. Ако обстоятелството е възникнало преди сключване на договора, институтът на непреодолимата сила няма да намери приложение (Герджиков, 2015, с. 63). Такава сделка е нищожна поради невъзможен предмет и в тези случаи ще се приложи общото учение за договорите, относно недействителността. Следователно, за разлика от началната невъзможност за изпълнение, чл. 306 ТЗ има предвид една последваща невъзможност, която подобно на тази по чл. 81, ал. 1 от Закона за задълженията и договорите (ЗЗД) възниква след сключването на договора.

Според определението на закона, непреодолимата сила е **обстоятелство от „извънреден характер“**. Смисълът на думата „извънреден“ е „който става извън определения ред и програма“; който е „необикновен, особен, специален, изключителен“, както и „който е в повече или извън определеното време и количество“ (Български тълковен речник, 2015, с. 291). Следователно, става въпрос за обстоятелство, което не се проявява обичайно, закономерно, а е извън установения ред, режим или норма. То не е очаквано, характерно, системно или често явление, а е с изключителен, особен характер. Така например, ако преливането на реката извън коритото през определен период на годината се повтаря редица поредни години или ако района е обявен за свлачищен, поради периодичното свличане на земни маси, обстоятелството не би следвало да се приеме за извънредно, то е обичайно или поне често повтарящо се явление и поради тази причина страните са го знаели или са били длъжни да го знаят, ако са положили грижата на добрия търговец. Такова събитие ще е предвидимо към момента на сключване на договора.

В този смисъл, непредвидимостта на събитието е свързана с извънредния му характер и се изразява в невъзможността при сключване на търговската сделка страните да са допускали настъпването му. Извънредността е съществен, квалифициращ непреодолимата сила признак, един от нейните основни конститутивни елементи. Ако дадено обстоятелство не може да се прецени като извънредно, то тогава и не би могло да се определи като непреодолима сила. Този признак е перманентен и се свързва, както с непредвидеността, така и с непреодолимостта.

3. Непреодолимата сила като непредвидено и непредотвратимо обстоятелство

Непредвидеността и непредотвратимостта са тези квалифициращи признаци на непреодолимата сила, които предизвикват може би най-много спорове в тео-

рията и практиката. Спори се, както за същността и значението им, така и за тяхната алтернативност, заложена чрез съюза „или“ в легалното определение на чл. 302, ал. 2 от ТЗ.

Според законовия текст, непреодолимата сила е обстоятелство, което е или непредвидено, или непредотвратимо, или и двете заедно, при перманентност на предпоставката извънредност.

Някои автори се обединяват около становището, че тези два признака на непреодолимата сила следва да са кумулативно дадени и правят корективно тълкуване на разпоредбата (Герджиков, 2015, с. 62; Голева, 2006, с. 79-81; Торманов, 2013, с. 275-276). Според тях, в законовия текст разделителният съюз „или“, следва да бъде заменен от съединителния съюз „и“. Аргументацията, обосноваваща тази теза е свързана основно с невъзможността едно събитие да е предотвратимо и да представлява непреодолима сила. Следователно, според авторите, определянето на непредотвратимостта като алтернативен на непредвидеността признак е неправилно и разпоредбата на закона следва в това отношение да се тълкува корективно. Част от съдебната практика също застъпва тезата за кумулативност на тези два елемента от фактическия състав².

Други автори споделят точно обратното становище – за алтернативност на „непредвидимост“ и „непредотвратимост“ (Джеферлиева, 2014, с. 29-30; Георгиев, 2009, с. 28). По-голяма част от съдебната практика, отчитайки противоречията в правната доктрина, основава решенията си на точното приложение на законовата разпоредба и алтернативността на тези два елемента от фактическия състав на непреодолимата сила³.

За да се обоснове становище по въпроса за кумулативността или алтернативността на двата признака е необходимо, първо, да се направи опит за изясняване на тяхната същност и значение.

Разпоредбата на чл. 306, ал. 2 от ТЗ използва понятието „непредвидено“ за обстоятелството, което представлява непреодолима сила и то следва да се разграничава от термина „непредвидимо обстоятелство“. Ако се използва езиково тълкуване, „непредвидимо“ е нещо, което не може да се предвиди, което изобщо не може да бъде прогнозирано (Речник на българския език, 2000). Понятието „непредвидено“ сочи нещо по-малко – не което изобщо не може да се предвиди, а което на практика не е предвидено, например, защото е неочаквано, ненадейно. Естествено, непредвидимите обстоятелства са и непредвидени, обратното, обаче, не винаги е верно. Едно непредвидено в дадена ситуация събитие, защото е неочаквано и ненадейно не означава, че е обективно изобщо непредвидимо. Силните дъждове, бурите, силният вятър са явления, които съвременната наука

би могла до известна степен да предвиди, т.е. те не са принципно непредвидими събития. Следователно, думите „непредвидено“ и „непредвидимо“ не са с еднаква смислова натовареност. Мнението на някои автори, че законодателят е имал предвид всъщност непредвидимо, а не непредвидено събитие (Николов, 2012, с. XXIV), означава пряко законодателната воля да поставим завишени критерии за длъжника, да изискаме повече, отколкото законодателят е предписал по отношение на длъжимата грижа. В този смисъл, употребата от страна на законодателя именно на думата „непредвидено“, вместо „непредвидимо“, съвсем не е случайна. Има се предвид събитие, което е извън контрола на длъжника и не може разумно, с основание, при добросъвестно поведение и полагане на необходимата грижа, да се очаква да бъде взето предвид от него при възникването на договорната връзка. Поради тази именно причина, законодателят свързва непредвидеността и с изискването за извънредност. Ако събитието не е извънредно, а обичайно или често явление, неподвиждането от страна на длъжника ще е субективно, в резултат на неполагане на грижата на добрия търговец. Именно извънредността на това събитие прави невъзможно за длъжника, а и за всеки друг на негово място, въпреки положената длъжима грижа, да предвиди обстоятелството към момента на поемане на задължението.

В светлината на гореизложената теоретична постановка, не може да се сподели становището за корективно тълкуване на чл. 30б, ал. 2 от ТЗ – понятието „непредвидено“ да се приема за „непредвидимо“, нито може да се приеме становището на съдебната практика, че обстоятелството трябва да е и „непредвидено“, и „непредвидимо“⁴.

В заключение може да бъде обобщено, че дали едно обстоятелство е непредвидено трябва да се преценява в конкретния случай, във връзка с наличието или липсата на извънреден характер, както и дали е положена длъжимата грижа на база търговското качество на длъжника, вида и характера на престацията.

Друг елемент от фактическия състав на непреодолимата сила, при това изключително съществен, е **непредотвратимостта**. Обстоятелството, което представлява непреодолима сила следва да е неотвратимо, т.е. обстоятелство, което не може да бъде избегнато, не може да бъде преодоляно, на него не може да се противодейства. В тази хипотеза длъжникът каквато и грижа да положи, пак не би могъл да изпълни своето задължение, тъй като не би могъл при никакви разумни усилия да преодолее пречката, възникнала пред изпълнението. В случая не трябва да се създават само затруднения за изпълнение на договорното задължение, а изпълнението следва да е свършено невъзможно за определен период от време или изобщо. Ако дадено обстоятелство само затруднява длъж-

ника да изпълни, но може да бъде преодоляно, избегнато или по някакъв начин да му се противодейства, дори и това да създава сериозни, прекомерни трудности – няма да е налице непреодолима сила.

Важно е да се отбележи, че непреодотвратимостта следва да е свързана с извънредност. Извънредността е перманентно качество на обстоятелството, което съставлява непреодолима сила. Без извънредност, дори и събитието да е непредотвратимо, то няма да е непреодолима сила, а ще се включва в рисковете, съпътстващи търговската дейност на страните по сделката. Ето защо, за да се прецени дали обстоятелството е непредотвратимо и извънредно, трябва да се подходи конкретно, при съобразяване на конкретния случай и ситуация. От тази гледна точка, непреодолимата сила е относително понятие, като неговата непреодотвратимост и извънредност зависят от конкретните място, време и условия. За относителния характер на понятието свидетелства и фактът, че непреодотвратимостта следва да се преценява с оглед постиженията и развитието на съвременната наука, техника и технологии. Това, което не е било преодолимо в миналото, днес може да е възможно да се избегне или предотврати, а това, което е непредотвратимо днес – не е сигурно, че няма да може да бъде избегнато в бъдеще, ако развитието на науката, техниката и технологиите на един бъдещ етап го позволят. В този смисъл Кожухаров (1992, с. 214) напълно точно отбелязва, че „кое препятствие е непреодолимо, ще се решава конкретно и практически, а не абстрактно и теоретически“.

След като съдържанието на понятието „непредотвратимо“ не може да бъде изпълнено със съдържание по чисто абстрактен и теоретичен път, трябва да бъдат приложени определени критерии за неговото изясняване. Съвременната доктрина (Голева и др., 2015, с. 135-137; Бъчварова, 2015, с. 136, с. 138-139; Георгиев, 2009, с. 30; Златарев и Христофоров, 2006, с. 247) и съдебната практика⁵ се обединяват в становището си, че критериите са добросъвестността и дължимата грижа. Това е много точно формулирано от Джеферлиева (2014, с. 31): „дължимата грижа всъщност се явява границата, до която може да се настоява длъжникът да преодолява пречките, затрудняващи изпълнението“. При търговските сделки, съгласно чл. 302 от ТЗ, това е грижата на добрия търговец. Тази грижа е квалифицирана, спрямо грижата на добрия стопанин по ЗЗД. Търговецът извършва търговските сделки по занятие и се предполага, че има повече знания, опит и умения в границите на съответната търговска дейност. Поради този факт, за него се предвиждат и по-строги изисквания, в сравнение с тези по общото гражданско право. Преценката за дължимата грижа следва да се извършва на база търговското качество на длъжника, както и на вида и характера

на престацията, но винаги трябва да се имат предвид не субективните възможности и качества на конкретния длъжник, а качествата, възможностите и уменията, които добрият търговец би положил при същата обстановка и условия (Голева, 2006, с. 72).

Във връзка с непредотвратимостта, следва да се постави и друг съществен въпрос. Ако се има предвид буквалното тълкуване на чл. 306, ал. 2 от ТЗ, би следвало да се приеме, че непредотвратимостта следва да се отнася само за самото събитие. Но ако самото събитие е непредотвратимо, но неговите вредни последици са били предотвратими и при полагане на дължимата грижа длъжникът е могъл да ги осуети и да осигури изпълнение на задължението, не би следвало да освобождаваме този длъжник от отговорност. Такова разрешение няма да бъде нито логично, нито ще съответства на принципите на справедливостта и добросъвестността. Ето защо, към непредотвратимостта, като признак на непреодолимата сила, би трябвало да отнесем както самото събитие, така и неговите последици.

Този извод намира потвърждение и в съдебната практика. Така например, в *Решение № 6 от 27.02.2013 г. по т. д. № 1028/2011 г., т. к., I т. о. на ВКС* съдът е приел, че „непредотвратимостта на събитието се оценява не само към момента на настъпването му, но и към следващите от събитието действия на длъжника, чрез които биха могли да се преодолеят последиците му“. По аналогичен начин се разглежда въпросът и в други съдебни решения⁶. Следователно, аргументирано може да се направи заключение, че разпоредбата на Търговския закон следва да се тълкува разширително. От тази гледна точка, считаме за обосновано предложението **de lege ferenda**, законодателят да коригира дефинитивната разпоредба на чл. 306, ал. 2 от ТЗ, като включи в обхвата на непредотвратимостта, както събитието, така и неговите последици.

В светлината на гореизложеното относно същността и смисъла на понятията „непредвидено“ и „непредотвратимо“, можем да разгледаме и доктринално спорния въпрос за алтернативност или кумулативност на тези два признака на непреодолимата сила.

Както вече бе посочено, законът регламентира алтернативност. Буквалното тълкуване на чл. 306, ал. 2 от ТЗ предполага три възможни хипотези – непреодолимата сила е обстоятелство, възникнало след сключване на договора, което е:

- ✓ непредотвратимо, от извънреден характер **или**
- ✓ непредвидено, от извънреден характер, **или**
- ✓ непредвидено и непредотвратимо, от извънреден характер.

В доктрината се обосновава тезата, че при първата хипотеза – наличие на предвидимо, но непредотвратимо и от извънреден характер обстоятелство, не

може да има непреодолима сила (Розанис, 1998, с. 86-87; Голева, 2004, с. 24; Николов, 2012, с. xxvi-xxviii; Торманов, 2013). Не можем, обаче, да подкрепим напълно това становище. В обективната действителност са мислими обстоятелства, които не могат да бъдат предвидени към момента на сключване на договора, а възникват впоследствие, предвидени са известно време преди настъпването им и същевременно са непредотвратими и извънредни. Например, едно природно явление като буря или ураган, в много случаи може да се предвиди известно време предварително, но това време може да не е достатъчно, за да бъдат взети необходимите мерки, или дори да бъдат взети всички необходими и възможни мерки, но те да не са достатъчни, за да се предотврати вредоносният му ефект.

Следователно, непреодолимата сила е обстоятелство непредотвратимо, дори и да е могло да бъде предвидено известно време преди настъпването. Това становище се споделя от редица автори като Калайджиев (2007, с. 316), Голева и др. (2015, с. 138), Бъчварова (2015а, с. 9). Решаваща е непредотвратимостта, а не непредвидеността. Ако обстоятелството е от извънреден характер, настъпило е след сключване на договора и е категорично непредотвратимо, дори при добросъвестно полагане на дължимата грижа – това, че може да бъде предвидено известно време преди настъпването, не би следвало да има значение във връзка с определянето му като непреодолима сила. Подобно разбиране е изразено и в съдебната практика – „Законът не изисква събитието едновременно да е непредвидимо и непредотвратимо, за да се освободи длъжникът от отговорност за неизпълнението – невъзможността за изпълнение при непреодолимата сила е резултат не толкова от непредвидимостта на едно събитие, защото хипотетично е възможно да се предвиди всякакво събитие, а от непредотвратимостта на същото“ (Решение №594 от 12.11.2015 г. по в. гр. д. №650/2015 г. на Окръжен съд – Велико Търново).

Смисъла на изложеното до този момент относно непредотвратимостта, не оставя никакво съмнение, че този квалифициращ признак, заедно с извънредността са такива съществени и определящи белези, чиято липса прави невъзможно определянето на дадено обстоятелство като непреодолима сила. Ето защо, считаме за невъзможна втората хипотеза, предвидена в чл. 306, ал. 2 от ТЗ – непреодолимата сила, като обстоятелство, което е предотвратимо, но непредвидено и извънредно. Ако дадено явление (природно или социално) е предотвратимо, следва, че длъжникът при полагане на дължимата грижа и проява на добросъвестност е могъл да преодолее пречката, стояща пред изпълнението. Тогава неговото изпълнение е възможно, а в този случай длъжникът не следва да бъде екскулпиран, а да отговаря за неизпълнението на договорното задължение. Ма-

кар и повечето автори да споделят тази теза, в теорията се застъпва и обратното становище (Джеферлиева, 2014, с. 29; Георгиев, 2009, с. 28). Не можем, обаче, да приемем напълно изложените в негова подкрепа аргументи. Считаме, че в дадените от Джеферлиева (2014, с. 28-29) примери, с които тя обосновава твърдението – „едно събитие може да бъде от извънреден характер и да е само непредвидено, не и непредотвратимо, но пак да се квалифицира като непреодолима сила“, не се отчита разликата между събитие и последици от това събитие. Непреодолимата сила винаги е непредотвратимо явление, а предотвратими или не могат да са само последиците от него. Друг е въпросът, че за освобождаване от отговорност, както вече се мотивирахме, е необходимо и събитието и последиците да са непредотвратими.

Гореизложеното становище за невъзможността едно събитие да е предотвратимо и да представлява непреодолима сила, не означава, че се присъединяваме към мнението на авторите, които предлагат замяна на алтернативността на предпоставките с кумулативност като корективно тълкуване на разпоредбата. По-скоро застъпваме становището за подходяща редакция на чл. 306, ал. 2 от ТЗ, която *de lege ferenda* да съобрази значението на непредотвратимостта и извънредността, като квалифициращи признаци на непреодолимата сила с решаващо значение и същевременно да отрази възможните хипотези, при които непредотвратимото обстоятелство може да бъде предвидено известно време преди настъпването му.

Последният елемент от фактическия състав на непреодолимата сила е **причинната връзка** между непредвиденото, непредотвратимо обстоятелство от извънреден характер и неизпълнението на задължението по търговската сделка. Тоест, не само трябва да е възникнало обстоятелство, формално осъществяващо признаците предвидени в чл. 306, ал. 2 от ТЗ, и това обстоятелство да не може да се вмени във вина на длъжника, но е необходимо именно то да е направило невъзможно изпълнението на задължението по търговската сделка. От своя страна, тази невъзможност за изпълнение не следва да е субективна – т.е. изпълнението да е обективно възможно, но неосъществяването на дължимата престация да се дължи на субективни причини, касаещи личността на конкретния длъжник, например, неговата неспособност, некомпетентност, липса на умения и далновидност. Тя трябва да се дължи на обективна непреодолимост на обстоятелството и неговите последици – непреодолимост, настъпила независимо от положената добросъвестно грижа на добрия търговец за изпълнение на задължението, непреодолимост не само за конкретния длъжник, но и за всеки друг, който би бил на негово място в дадената ситуация.

Доказателствената тежест е върху длъжника. Тъй като вината в гражданското право се презумира – до доказване на противното се предполага, че щом има неизпълнение на договорното задължение, това е по вина на длъжника. Следователно, позоваващата се на непреодолима сила страна трябва да установи и докаже, че съществува пряка причинно-следствена връзка между събитието, невъзможността за изпълнение и липсата на виновно поведение. Законът не регламентира правила, относно доказването на непреодолимата сила. Следователно, допустими са всички доказателствени средства. Без това да е правило, в практиката се използват предимно писмени доказателства – документи, издадени от държавни или общински органи, сертификати за форсмажор, издадени от Българската търговско-промишлена палата и други.

Заклучение

Направеният анализ на дефинитивната разпоредба, предвидена в чл. 306, ал. 2 от ТЗ, както и обобщаването на доктриналните позиции и съдебната практика, потвърждават спорния характер на понятието непреодолима сила и несъвършенствата на законовия текст, който го регламентира. Като **основни дискуссионни моменти** могат да се посочат:

✓ употребеният от законодателя термин „събитие“, който неоправдано стеснява обхвата на приложение за института на непреодолимата сила само до явления от природната действителност, възникващи във и независимо от волята на човека;

✓ значението на понятията „непредвидено“ и „непредвидимо“ по отношение квалификацията на дадено обстоятелство, като непреодолима сила;

✓ липсата в законовия текст на ясна формулировка, която да отнесе непредотвратимостта като квалифициращ признак на непреодолимата сила, както към самото явление, така и към неговите последици;

✓ зададената от законодателя алтернативност на квалифициращите признаци „непредвидено“ и „непредотвратимо“.

От тази гледна точка приемаме за напълно обоснован извода за необходими промени в чл. 306, ал. 2 от ТЗ, в посока прецезиране на даденото от правната норма определение. **De lege ferenda** може да бъде препоръчано следното:

• Терминът „събитие“ да бъде заменен с понятие, обхващащо, както юридически събития, така и юридически действия, като възможно проявление на непреодолимата сила, например „обстоятелство“ или „препятствие“.

• Чрез корекция на законодателния текст да се включи в обхвата на непредотвратимостта, както събитието, така и неговите последици.

Чрез подходяща редакция на чл. 306, ал. 2 от ТЗ да бъде съобразено значението на непредотвратимостта и извънредността, като квалифициращи признаци на непреодолимата сила с решаващо значение и същевременно да се отрази възможността за хипотези, при които непредотвратимото обстоятелство може да бъде предвидено известно време преди настъпването му.

Бележки

- 1 Например – Решение № 211 ОТ 10.02.2014 Г. по т. д. № 138/2014г. на Апелативен съд – София; Решение от 04.02.2013 г. по гр.д. № 39420/2011 Г., П г. о., 66-ти с-в на Софийски районен съд; Решение № 1400 от 31.07.2013 г. по т.д. № 4067/2012 г. на Софийски градски съд; Решение от 20.02.1999г. по ВАД № 4/99г. на АС при БТПП.
- 2 Решение № 9 Решение № 1400 ОТ 31.07.2013 Г. по т.д. № 4067/2012 Г. на Софийски градски съд; Определение № 220 от 23.04.2010 г. по т. д. № 1071/2009 г., т. к., П т. о. на ВКС
- 3 Например: Решение № 6 ОТ 27.02.2013 Г. по т. д. № 1028/2011 Г., Т. К., I Т. О. на ВКС; Решение № 594 от 12.11.2015 Г. по В. ГР. Д. № 650/2015 Г. на Окръжен съд – Велико Търново; Решение № 2614 от 14.04.2014 Г. по ГР. Д. № 9737/2013 Г. на Софийски градски съд; Решение № 47 от 22.07.2014 Г. по Т. Д. № 89/2010 г. на Окръжен съд – Сливен.
- 4 Например в Решение № 1400 от 31.07.2013 Г. по т.д. № 4067/2012 г.. на Софийски градски съд; Решение № 211 от 10.02.2014 г. по т. д. № 138/2014 г. на Апелативен съд – София.
- 5 Например в Решение № 594 от 12.11.2015 г. по в. гр. д. № 650/2015 Г. на Окръжен съд – Велико Търново се казва: „Непредотвратимостта е свързана с невъзможността конкретното събитие или последиците от него да бъдат предотвратени от длъжника в рамките на дължимата грижа за добросъвестно изпълнение на задълженията му.“ В този смисъл е и становището в: Решение № 6 ОТ 27.02.2013 г. по т. д. № 1028/2011 г., т. к., I т. о. на ВКС; Решение № 10 от 03.01.2014 г. по т. д. № 240/2013 г. на Окръжен съд – Варна; Решение № 99 от 15.10.2015 г. по т.д. № 36/2015 г. на Окръжен съд - Враца.
- 6 По аналогичен начин се разглежда въпроса в Решение № 2614 от 14.04.2014 г. по гр. д. № 9737/2013 г. на Софийски градски съд; Решение № 10 от 03.01.2014 г. по т. д. № 240/2013 г. на Окръжен съд – Варна; Решение № 99 от 15.10.2015 г. по т.д. № 36/2015 Г. на Окръжен съд – Враца; Решение № 47 от 22.07.2014 г. по т. д. № 89/2010 г. на Окръжен съд – Сливен.

Литература

1. АНГЕЛОВ, С. (1999) Понятието *Vis major*. *Търговско право* (5), с. 61-80.
2. Български гълковен речник. (2015) Четвърто издание. София: Наука и изкуство.
3. БЪЧВАРОВА, М. (2015а) Непреодолимата сила в търговското право. *Търговско право* (2), с. 5-14
4. БЪЧВАРОВА, М. (2015b) Специфични ненаименувани търговски договори – институт на договорното право. Теория и практика. Издателство „Наука и икономика“ Икономически университет-Варна
5. ГАНЕВ, В. (1990) Учебник по обща теория на правото. Част първа. Фототипно издание. София: ДФ „7М График“
6. ГЕОРГИЕВ, А. (2001) Непреодолимата сила като основание за освобождаване от гражданска отговорност за неизпълнение на задължение, произтичащо от търговска сделка. *Български законник* (3), с. 90-98
7. ГЕОРГИЕВ, А. (2009) Практически аспекти на приложението на чл.306 ТЗ в търговските отношения. *Търговско и конкурентно право* (9), с. 23-35
8. ГЕРДЖИКОВ, О. (2015) Търговски сделки. Четвърто преработено и допълнено издание. София: ИК „Труд и право“
9. ГОЛЕВА, П. и др. (2015) Неизпълнение на договора. София: ИК „Труд и право“.
10. ГОЛЕВА, П. (2004) Непреодолимата сила и нейното прилагане в съдебната и арбитражната практика. *Пазар и право* (4), с. 18-28
11. ГОЛЕВА, П. (2006) Търговско право. Книга втора: Търговски сделки. Второ допълнено и преработено издание. София: Феня
12. ДЖЕФЕРЛИЕВА, В. (2014) Относно правната уредба на непреодолимата сила. *Търговско право* (2), с.25-34.
13. ЗЛАТАРЕВ, Е. и ХРИСТОФОРОВ, В. (2006) Търговско право. Обща част. - София: Сиела
14. КАЛАЙДЖИЕВ, А. Облигационно право. Обща част. – София: Сиби
15. КОРШУНОВА, Н. (2008) Непреодолимая сила: новый взгляд на старую проблему. Журнал российского права URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/preneodolimaya-sila-novyy-vzglyad-na-staruyu-problemu> (дата обращения: 18.05.2017).
16. МЕВОРАХ, Н., ЛИДЖИ, Д. и ФАРХИ, Л. (1924) Коментар на закона за задълженията и договорите. София: Кооперативна печатница „Фотинов“.

17. НИКОЛОВ, Я. (2012) Непреодолимата сила. *Търговско и конкурентно право* (7). Приложение: „Библиотека“ (3), с. II-XXXI
18. РАДЕВ, Д. (1997) *Обща теория на правото*. София: ЛИК.
19. Речник на българския език. Том 10 „Н“. Българска академия на науките. Институт на българския език. София: Академично издателство „Марин Дринов“.
20. РОЗАНИС, С. (1998) *Търговски сделки: Обща част*. София: Фенея
21. ТОРМАНОВ, З. (2013) *Прекратяване на договора*. София: Сиби.

FORCE MAJEURE IN COMMERCIAL LAW – CONCEPT AND QUALIFYING INDICATIONS

Violeta Vladova-Ivanova

Abstract

The legal institute of force majeure is significant for the commercial relationships, because it is related to impossibility of performance of obligations under commercial contracts and represents an exception from the principle of the binding force of the contract (*Pacta sunt servanda*). Also, force majeure has been researched in detail in the light of the civil law, but from the point of view of the commercial law it has been studied relatively less. This is what determines the topicality of the matter and provokes the scientific interest. The purpose of this article is to characterize force majeure through its legal features, by emphasizing on two of its controversial points – unexpectedness and inability to prevent. The article analyses the concept and the legal features, which determine a given circumstance as force majeure, by reviewing the legal regulation, the different theoretical views and the judicial practice. On this basis the main discussion points are drawn, and conclusions and recommendations are made for improvement of the legislation.

Key words: *force majeure, commercial law, qualifying indications of force majeure, impossibility of performance of contract.*